

Κύπρος 1882: Κέντρο υποδοχής προσφύγων μετά την επανάσταση του Άραμπι στην Αίγυπτο*

Μαρία Παναγιώτου

Cyprus 1882: a “safe haven” for refugees after the Arabi revolt in Egypt: Four years after the British takeover of Cyprus, a crisis in Egypt tested the island. This article aims to present the use of Cyprus by the British during the 1882 Arabi revolt and “Egyptian campaign”, as a place of refuge for European and Ottoman refugees from Egypt. This role Cyprus played has been so far neglected in the relevant literature; here it will be shown how the island was used to accommodate refugees. Using material from the British and Cypriot archives and from the Greek and British newspapers of the island (the latter providing information that was not found in any other account) the paper highlights how the British and Cyprus funds were used for the relief of the refugees and the way the people of the island reacted when faced with such a humanitarian crisis.

THE NEW IRON PIER AND CUSTOM HOUSE, LARNACA
Η ΝΕΑ ΣΙΔΗΡΕΝΙΑ ΑΓΙΟΒΑΘΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΩΝΕΙΟ ΣΤΗ ΛΑΡΝΑΚΑ

Πηγή: *The Graphic, An Illustrated Weekly Newspaper*, 30 Δεκεμβρίου 1882, στο Σταύρος Γ. Λαζαρίδη, Κύπρος 1878–1960, Λάρνακα, Ιούλιος 1984:121.

* Το παρόν άρθρο δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς τις συμβουλές και τη βοήθεια του Αναπληρωτή Καθηγητή, κ. Γεώργιου Καζαμιά, του οποίου είμαι ευγνώμων. Επίσης, θερμές ευχαριστίες θα πρέπει να δοθούν στο Flinders University για την πρόσκληση στο συνέδριο αλλά και στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου και στον Οργανισμό Νεολαίας Κύπρου που συνέλαβαν στην κάλυψη μέρους των εξόδων μετάβασης και συμμετοχής μου στο εν λόγω συνέδριο.

Ιστορικό υπόβαθρο

Η κορύφωση της επανάστασης του Άραμπι στην Αίγυπτο το 1882 και η επακόλουθη εκστρατεία των Βρετανών για κατάκτηση της χώρας ήταν το πρώτο επεισόδιο στην περιοχή που δοκίμαζε τη στρατιωτική χρησιμότητα της Κύπρου, ως πιθανής βάσης για το Βρετανικό πεζικό και ναυτικό.¹ Επιπλέον, το νησί χρησιμοποιήθηκε ως σανατόριο για τους τραυματισμένους στρατιώτες της “Βρετανικής Εκστρατείας στην Αίγυπτο” (όπως έμεινε γνωστή στη βιβλιογραφία), ως χώρος αγοράς μουλαριών και πρόσληψης μουλάρηδων και ως καταφύγιο και χώρος παροχής βοήθειας και στέγης προς τους Οθωμανούς και Ευρωπαίους πρόσφυγες της Αιγύπτου που έφτασαν στο νησί το καλοκαίρι του 1882. Το παρόν άρθρο στοχεύει στην ανάλυση του τελευταίου πυλώνα χρήσης του νησιού, καθώς θα επιτρέψει την παρουσίαση της άμεσης εμπλοκής και αντίδρασης των Κυπρίων σε ένα ανθρωπιστικό θέμα που αναδύθηκε λίγα μόλις χρόνια μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Βρετανούς. Ταυτόχρονα, θα παρουσιάσει τη βρετανική πολιτική και ιδιαίτερα τη βρετανική οικονομική πολιτική για την περίθαλψη των προσφύγων.

Πρέπει να σημειωθεί πως τα στοιχεία που θα παρουσιασθούν, είναι μέρος ευρύτερης έρευνας για τη χρησιμότητα (στρατιωτική κ.ά.) της Κύπρου για τη Βρετανία.

Προτού αναπτυχθούν τα σχετικά δεδομένα με την άφιξη των προσφύγων στο νησί, θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί το ιστορικό υπόβαθρο των εξελίξεων. Η Κύπρος βρέθηκε υπό βρετανική διοίκηση τον Ιούλιο του 1878 μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Κωνσταντινουπόλεως.² Σύμφωνα με το κείμενο της Συνθήκης, η Βρετανία δεσμευόταν να παρέχει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στρατιωτική βοήθεια και προστασία από ενδεχόμενη ρωσική επίθεση, ώστε να καταφέρει να διατηρήσει υπό την κυριαρχία της την Μικρά Ασία. Όμως, για να μπορέσει η Βρετανία να κάνει τις απαραίτητες διευθετήσεις για εκπλήρωση των υποχρεώσεών της που προέκυπταν από τη Συνθήκη, το νησί θα περνούσε προσωρινά υπό την διοίκησή της.³ Πρέπει να σημειωθεί πως τόσο πριν όσο και μετά την κατάκτηση του νησιού, στην ίδια τη Βρετανία διατηρείτε το ανοικτό ερώτημα κατά πόσον η Κύπρος ήταν πράγματι χρήσιμη για τους Βρετανούς.⁴

Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1882, ξέσπασε στην Αίγυπτο η “Επανάσταση του Άραμπι” (όπως έμεινε γνωστή στην ιστορία), υπό τον Συνταγματάρχη Αχμετ Άραμπι Πασά, που οργανώθηκε για να δράσει κατά της διακυβέρνησης του Χεδίβη της

¹ Στο παρόν άρθρο έχει επιλεγεί να χρησιμοποιηθεί για τον ηγέτη της αντίστοιχης επανάστασης στην Αίγυπτο η λέξη Άραμπι αντί Οράμπι ή Ουράμπι, καθώς η αρθρογραφία Arabi χρησιμοποιείται στα έγγραφα που υπάρχουν στα Βρετανικά Αρχεία στο Kew. Για περισσότερες πληροφορίες για την Επανάσταση του Άραμπι βλ. Vatikiotis, 1991.

² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την μεταφορά της διοίκησης της Κύπρου στη Βρετανική Αυτοκρατορία βλ. Lee, 1934.

³ Headlam-Morley, 1930:194–195; Anderson, 1966:193.

⁴ Παραδείγματα τέτοιων συζητήσεων και αναφορών μπορούν να εντοπιστούν στα παρακάτω: Lehmann, 1964; *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCXLII:1946–1947, 2089–2090.

Αιγύπτου (τυπικά αντιβασιλιά στη θέση του Σουλτάνου) και της ξένης παρέμβασης στα εσωτερικά της χώρας. Η επανάσταση έθετε σε άμεσο κίνδυνο τα βρετανικά οικονομικά συμφέροντα στην περιοχή, αφού η διώρυγα του Σουέζ (που άνοιξε το 1869) οδηγούσε στο “Στολίδι του Στέμματος” της Αυτοκρατορίας, την Ινδία.⁵ Απότοκο της Επανάστασης, ήταν η αποστολή του Αγγλογαλλικού στόλου στην Αλεξάνδρεια στις 15 Μαΐου 1882.⁶ Ταυτόχρονα, η βίαιη δράση ορισμένων ντόπιων κατά των ξένων υπηκόων αλλά και των χριστιανών, δημιούργησε φόβους για τη σωματική τους ακεραιότητα και περιουσία.⁷ Η αφορμή για τις επικείμενες εξελίξεις δόθηκε στις 11 Ιουνίου 1882 όταν μία διαμάχη ανάμεσα σε έναν ντόπιο και έναν ευρωπαϊό κάτοικο, οδήγησε σε μία ευρύτερη διένεξη ανάμεσα στους ευρωπαίους και τους μουσουλμάνους της Αλεξάνδρειας. Αποτέλεσμα των γεγονότων, που αργότερα έμειναν γνωστά ως οι “Σφαγές της Αλεξάνδρειας”, ήταν να σκοτωθούν 250 Αιγύπτιοι και 50 Ευρωπαίοι.⁸

Ακριβώς ένα μήνα αργότερα και αφού η επανάσταση δεν κάμφθηκε, η Αλεξάνδρεια βομβαρδίστηκε από το βρετανικό στόλο και στη συνέχεια καταλήφθηκε. Τις επόμενες μέρες ξεκίνησε η εκστρατεία των Βρετανών για το Κάιρο και στις 13 Σεπτεμβρίου, ο Άραμπι και ο στρατός του, κατατροπώθηκαν στο Τελ Ελ Κεμπίρ. Δύο μέρες αργότερα, ο Άραμπι συνελήφθη και στις 19 Σεπτεμβρίου η επανάσταση κατέρρευσε. Έτσι, για περισσότερο από μισό αιώνα, η Αίγυπτος θα περνούσε υπό τον έλεγχο των Βρετανών.⁹

Ευρωπαίοι και Οθωμανοί πρόσφυγες στην Κύπρο

Οι επιτροπές αποκατάστασης

Οι Οθωμανοί και Ευρωπαίοι πρόσφυγες που αποφάσισαν να φύγουν από την Αίγυπτο, αναζήτησαν στέγη μόνο στην Κύπρο και τη Μάλτα.¹⁰ Στην Κύπρο, οι πρώτοι πρόσφυγες έφτασαν στη Λάρνακα στις 15 Ιουνίου 1882, δηλαδή λίγες μόνο μέρες μετά τις “Σφαγές της Αλεξάνδρειας”. Ο συνολικός αριθμός των προσφύγων που κατέφυγε στην Κύπρο στο διάστημα από τον Ιούνιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1882, ήταν 3.530, από τους οποίους οι 2.092 έφτασαν στη Λεμεσό και οι 1.438 στη Λάρνακα. Από το σύνολο των προσφύγων, 1.590 ήταν άνδρες, 1.001 γυναίκες και 939 παιδιά (βλ. Σχεδιάγραμμα 1). Παρόλο που στο νησί έφτασαν πρόσφυγες διαφόρων εθνικοτήτων, η πλειοψηφία (βλ. Σχεδιαγράμματα 2 και 3) ήταν Κύπριοι (1.404), Οθωμανοί/Αραβες (705) και Έλληνες (476).¹¹

⁵ Vatikiotis, 1991:131–132, 135–136, 148.

⁶ Marlowe, 1954:114.

⁷ Vatikiotis, 1991:150–151.

⁸ Reid, 1998:231.

⁹ Vatikiotis, 1991:153; Harrison, 1995:13, 97, 122.

¹⁰ *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXI:184; *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXII:1543.

¹¹ The State Archives, Nicosia, SA1 6530, List of Refugees arrived in Cyprus from Egypt, Commissioners of Limassol and Larnaca to the High Commissioner of Cyprus, 15 June–25 September 1882. Η ορολογία Οθωμανοί/Αραβες χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους Βρετανούς γι’ αυτό και χρησιμοποιείται στο παρόν άρθρο.

Λίγες μέρες μετά από την άφιξη των πρώτων προσφύγων, δημιουργήθηκαν στις δύο σημαντικότερες για την περίοδο παραλιακές πόλεις, τη Λάρνακα και τη Λεμεσό, αντίστοιχες επιτροπές για τη διενέργεια εράνων και τη γενικότερη ανακούφιση των προσφύγων. Η επιτροπή της Λάρνακας κατάφερε να συγκεντρώσει το ποσό των 52 περίπου λιρών από έρανο και από εισφορές των κατοίκων της πόλης, στην οποία προστέθηκαν άλλες 155 λίρες από τον Δήμαρχο του Λονδίνου. Στην ίδια κατεύθυνση, η επιτροπή της Λεμεσού, μάζεψε 31 περίπου λίρες από εθελοντικές εισφορές, έρανο (που ακολούθησε) και 130 λίρες από τον Δήμαρχο του Λονδίνου. Τόσο η επιτροπή της Λάρνακας όσο και η επιτροπή της Λεμεσού, ξόδεψαν το μεγαλύτερο όγκο των χρημάτων τους σε αγορά άρτου, ημερήσιο επίδομα συντήρησης και πληρωμή του εισιτηρίου επιστροφής ή μετακίνησης άπορων προσφύγων.¹²

Οι εισφορές του Δημάρχου του Λονδίνου ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για τις επιτροπές, αφού, σε αντίθεση με τη Μάλτα, η Κύπρος δεν είχε παρά ελάχιστη οικονομική βοήθεια από τη βρετανική διοίκηση και το βρετανικό κρατικό ταμείο.¹³ Σύμφωνα με τον Υπουργό Αποικιών, Earl of Kimberley, τα χρήματα για την ανακούφιση των προσφύγων θα λαμβάνονταν μόνο από τους Κύπριους, αφού με τη διεξαγωγή των εράνων φάνηκαν πρόθυμοι και οικονομικά ικανοί να συνεισφέρουν στην αποκατάσταση των προσφύγων.¹⁴

Εξαιτίας της μειωμένης οικονομικής βοήθειας προς τις επιτροπές, η εφημερίδα *Αλήθεια* κάλεσε την 1 Ιουλίου 1882 τη βρετανική διοίκηση του νησιού, να συνεισφέρει στη διατροφή και περίθαλψη των προσφύγων, αφού όλα τα έξοδα τα είχαν επωμισθεί οι κάτοικοι και ο δήμος των δύο παραλιακών πόλεων. Σε μία προσπάθεια της *Αλήθειας* να πείσει το αναγνωστικό κοινό για τα δεδομένα που παρουσίαζε, διέψευσε την εφημερίδα *Cyprus Herald* που είχε νωρίτερα δημοσιεύσει ότι η βρετανική διοίκηση απέστειλε ψωμιά σε πρόσφυγες που παρέμειναν εντός του πλοίου που τους μετέφερε. Η *Αλήθεια* τόνισε πως η βρετανική διοίκηση δεν είχε κάνει τίποτα από όλα αυτά και επανέλαβε πως η πηγή προέλευσης της βοήθειας προς τους πρόσφυγες ήταν οι κάτοικοι και ο δήμος των πόλεων Λεμεσού και Λάρνακας.¹⁵ Η αλληλογραφία ανάμεσα στον Δήμαρχο και τον Διοικητή της Λεμεσού, επιβεβαιώνει τα δημοσιεύματα της *Αλήθειας* και δείχνει ακόμη εντονότερα την ανάγκη του δήμου για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας από τη διοίκηση του νησιού εξαιτίας των εξόδων που έκανε για την περίθαλψη των προσφύγων.¹⁶

Η απάντηση της *Cyprus Herald* στις κατηγορίες της *Αλήθειας* ήρθε στο επόμενο φύλλο της εφημερίδας, όπου εξηγούσε πως στη Βρετανία είθισται η φιλανθρωπία

¹² The State Archives, Nicosia, SA1 6538, Commissioner of Larnaca to the High Commissioner of Cyprus, 20 November 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6540, Commissioner of Limassol to the High Commissioner of Cyprus, 28 December 1882.

¹³ *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXI:1913–1914; *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXII: 1543; *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXIII:1679.

¹⁴ The State Archives, Nicosia, SA1 6521, Chief Secretary of Cyprus to the Commissioners of Larnaca and Limassol, 2 August 1882.

¹⁵ *Αλήθεια*, 1 Ιουλίου 1882. Όλες οι ημερομηνίες των εφημερίδων αντιστοιχούν στο νέο ημερολόγιο.

¹⁶ The State Archives, Nicosia, SA1 6506, Mayor of Limassol to the Commissioner of Limassol, 30 June 1882.

να επαφίεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και η παρέμβαση του κράτους να γίνεται μόνο σε περιπτώσεις όπου υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη. Κατά την εφημερίδα, τέτοια ανάγκη δεν φαινόταν να υπάρχει, αλλά σημείωνε πως θα ήταν καλό η κυβέρνηση να βρίσκεται σε ετοιμότητα ώστε, αν χρειαστεί, να συνεισφέρει.¹⁷

Οι ανταπαντήσεις μέσα από τα φύλλα των δύο εφημερίδων, τις οδήγησε σε έναν άτυπο δημοσιογραφικό διάλογο, με τη *Cyprus Herald* να κατηγορεί την *Αλήθεια* πως αποτρέπει το κοινό από το να βοηθήσει, αφού εμμέσως του έδειχνε πως είχε πέσει θύμα της βρετανικής αδιαφορίας. Με τη σειρά της η *Αλήθεια* τόνιζε πως οι πολίτες προσέφεραν κάθε δυνατή βοήθεια, αφού σχεδόν κάθε σπίτι φιλοξενούσε πρόσφυγες. Έτσι, παρά τη δυσμενή οικονομική κατάσταση στην οποία περιήλθαν λόγω των εξελίξεων στην Αίγυπτο και των επακόλουθων μειώσεων στην εμπορική κίνηση, πολλοί ιδιώτες παραχώρησαν ακόμη και δωρεάν ολόκληρα σπίτια και μαγαζιά για τη στέγαση των προσφύγων, ενώ ο δήμος και η εκκλησιαστική αρχή παραχώρησαν το δημαρχείο της πόλης, σχολεία και εκκλησίες.¹⁸

Εκτός από την περιορισμένη συνεισφορά της βρετανικής διοίκησης στην αποκατάσταση των προσφύγων, η *Αλήθεια* αναλώθηκε και σε ένα δεύτερο δημοσιογραφικό διάλογο με την εφημερίδα *Στασίνος* ως προς τη διαχείριση των οικονομικών της επιτροπής περίθαλψης προσφύγων της Λάρνακας. Η αρχή του διαλόγου προέκυψε από μία επιστολή που έλαβε η *Αλήθεια* από κάποιον ανώνυμο αναγνώστη, μέλος προφανώς της τοπικής επιτροπής της πόλης. Η επιστολή εκτόξευε σφοδρότατες κατηγορίες κατά του Διοικητή της Λάρνακας (*Cobham Delaval Claude*), για τον τρόπο που διαχειριζόταν τα χρήματα της επιτροπής και την οικειοποίηση της βοήθειας προς τους πρόσφυγες από τη βρετανική διοίκηση της πόλης. Σύμφωνα με τον επιστολογράφο, η επιτροπή είχε αποφασίσει να δίνεται ημερήσιο επίδομα ενός γροσιού σε 33 πρόσφυγες μέχρι να μαζευτούν τα χρήματα από τον έρανο και ταυτόχρονα να δοθεί δωρεάν διαμονή σε σπίτια, σε δωμάτια της εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου, σε δημοτικά σχολεία και στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου. Η πρωτοβουλία για όλη τη βοήθεια προήλθε μόνο από τους δημότες και ο Διοικητής της Λάρνακας, τρεις μέρες μετά την λήψη της απόφασης, αυθαίρετα και αυτόβουλα διέκοψε την καταβολή του ενός γροσιού. Ταυτόχρονα, η επιστολή άφηνε να εννοηθεί πως οι εκατό λίρες που είχε προσφέρει ο Δήμαρχος του Λονδίνου στην επιτροπή, δεν δόθηκαν ποτέ.¹⁹

Σε απάντηση της επιστολής, ο *Στασίνος* δημοσίευσε τον Γενικό Ισολογισμό της Επιτροπής Λάρνακος κάτω από τον οποίο τα μέλη της επιτροπής (Ζ. Πιερίδης· Α. Ουσμιάνη· Π. Θεμιστοκλέους και Θ. Μιτσή) δεν παρέλειψαν να εκφράσουν τις ευχαριστίες τους στον Διοικητή της πόλης και στον Ταμία της επιτροπής (Κ. Θ. Μιτσή) “διά τήν ακρίβειαν των λογαριασμών και την σύντομον μέριμναν μεθ’ ής εξετέλεσαν την ανατεθείσαν αυτοίς φιλάνθρωπον εντολήν”.²⁰ Ταυτόχρονα, ο *Στασίνος* απένεμε

¹⁷ *Cyprus Herald*, 12 Ιουλίου 1882.

¹⁸ *Αλήθεια*, 15 Ιουλίου 1882.

¹⁹ *Αλήθεια*, 26 Αυγούστου 1882.

²⁰ *Στασίνος*, 30 Οκτωβρίου 1882.

“δημοσία τον οφειλόμενον έπαινον προς τε την αξιότιμον επιτροπήν του κομητάτου και προς τους αναδειχθέντας την εντολήν αυτού όπως διαθέσωσι μετ’ ακριβεία και ζήλου κατά των προορισμών αυτών [...] συνδρομάς” και ευχήθηκε “προς πάντα διαχειριζόμενον δημοσίαν περιουσίαν την αυτήν να τηρή ακεραιότητα και προθυμίαν του δούναι λόγον της διαχειρίσεως των εμπειστευμένων δημοσίων”.²¹ Δυστυχώς δεν εντοπίστηκε στις εφημερίδες ή στην αλληλογραφία ανάμεσα στο Διοικητή της Λάρνακας και το Μέγα Αρμοστή αν υπήρξε συνέχεια στο παραπάνω θέμα. Παρόλα αυτά, μέσα από την αλληλογραφία φαίνεται ξεκάθαρα πως ο Δήμαρχος του Λονδίνου κατέθεσε τα σχετικά ποσά στην Αγγλοαιγυπτιακή τράπεζα και μετά από οδηγίες του Μέγα Αρμοστή, το ποσό διανεμήθηκε στις δύο επιτροπές.²² Εικάζουμε πως ο Cobham είτε δεν ενημέρωσε είτε δεν κατέθεσε έγκαιρα στην επιτροπή τη χρηματική εισφορά από το Λονδίνο, προκαλώντας έτσι τη δυσaréσκεια του επιστολογράφου.

Μέριμνα για την υγεία των προσφύγων

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μέριμνα που έδειξε η βρετανική αποικιακή διοίκηση κατά την άφιξη των προσφύγων. Συγκεκριμένα, οι Διοικητές των πόλεων ήταν υπεύθυνοι να ενημερώνουν σε τακτά χρονικά διαστήματα το Μέγα Αρμοστή για κάθε πλοίο που έφτανε, για τον αριθμό των προσφύγων, την εθνικότητα, την οικονομική τους κατάσταση, τη βοήθεια που τους παραχωρήθηκε και την κατάσταση της υγείας τους.²³ Οι πρόσφυγες καταγράφονταν και στη συνέχεια εγγράφονταν χωρίς χρέωση στο δήμο της πόλης, ενώ όσοι είχαν ξένο διαβατήριο έπρεπε να πληρώσουν για απόκτηση βίζας.²⁴ Δυστυχώς δεν εντοπίστηκε ονομαστική κατάσταση προσφύγων.

Από την αλληλογραφία διαφαίνεται ξεκάθαρα το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της βρετανικής διοίκησης για την κατάσταση της υγείας των προσφύγων. Σε τακτά χρονικά διαστήματα, ο Μέγας Αρμοστής και οι Διοικητές των πόλεων τόνιζαν πόσο σημαντικό ήταν να τηρούνται οι συνηθισμένοι για την εποχή υγειονομικοί έλεγχοι και να γίνεται εξονυχιστική επιθεώρηση στα πλοία που έφερναν πρόσφυγες· ακόμη και όταν αυτά είχαν πιστοποιητικό υγείας, το γνωστό “Bill of Health”.²⁵ Εξαιτίας, όμως,

²¹ Στο ίδιο.

²² The State Archives, Nicosia, SA1 6515, High Commissioner of Cyprus to the Manager of the Anglo Egyptian Bank, 19 July 1882.

²³ Η επικοινωνία ανάμεσα στον Αρχιγραμματέα και τους Διοικητές της Λάρνακας και της Λεμεσού ήταν σχεδόν καθημερινή. Η πρώτη ενημερωτική επιστολή εντοπίστηκε στο: The State Archives, Nicosia, SA1 6501, Chief Secretary of Cyprus to the Commissioner of Limassol, 17 June 1882. Παράδειγμα της σχετικής αλληλογραφίας με τις πληροφορίες που στέλλονταν στον Υπουργό Αποικιών βλ: The State Archives, Nicosia, SA1 6507, Robert Biddulph to the Earl of Kimberley, 28 June 1882.

²⁴ The State Archives, Nicosia, SA1 2786, Chief Secretary to all Commissioners of Cyprus, 20 June 1882.

²⁵ The State Archives, Nicosia, SA1 6504, Letter from Commissioner of Larnaca to the Chief Secretary of Cyprus, 20 June 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6530, Commissioner of Larnaca to the High Commissioner of Cyprus, 3 July 1882; National Archives, Kew, CO 67/26, Commissioner of Cyprus to the Earl of Kimberley, 15 July 1882:313–319; The State Archives, Nicosia, SA1 2784, Chief Secretary of Cyprus to Commissioners of Larnaca and Limassol, 17 June 1882; The State Archives, SA1 2786,

του υπερβολικού αριθμού προσφύγων που υπήρχε σε κάθε πλοίο, φαίνεται πως οι αρμόδιοι λειτουργοί κάποτε παρέβλεπαν την καθορισμένη διαδικασία. Έτσι, έδιναν προτεραιότητα στην άμεση αποβίβαση και στη χορήγηση νερού και ψωμιού στους πρόσφυγες και δευτερευόντως στους απαραίτητους ελέγχους. Απότοκο αυτού ήταν η εμφάνιση και διάδοση ανεμοβλογιάς σε μερίδα προσφύγων.²⁶

Σύμφωνα με επιστολή που στάλθηκε στον Δήμαρχο του Λονδίνου στις 13 Αυγούστου 1882 από τον Βρετανό George Letts, μόνιμο κάτοικο Πλατρών, η ασθένεια είχε λάβει τεράστιες διαστάσεις στη Λεμεσό λόγω των μη ικανοποιητικών μέτρων που έλαβε η βρετανική διοίκηση του νησιού. Αυτό (κατά τον Letts), είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο τριών έως και τεσσάρων ατόμων την εβδομάδα.²⁷ Η συγκεκριμένη επιστολή προκάλεσε ιδιαίτερη αναστάτωση τόσο στη βρετανική διοίκηση του νησιού όσο και στη βρετανική πρωτεύουσα, αφού η Λεμεσός όχι μόνο ήταν απαραίτητη ως ναύσταθμος αλλά ταυτόχρονα ήταν το λιμάνι με το οποίο βρισκόνταν σε συνεχή επαφή τα βρετανικά στρατεύματα που κατευθύνονταν προς την Αίγυπτο.²⁸

Μετά από σχετική έρευνα που διατάχθηκε, φάνηκε πως η συγκεκριμένη επιστολή υπερέβαλε σε μεγάλο βαθμό. Σύμφωνα με την τελική έκθεση του αρμόδιου υγειονομικού λειτουργού, το σύνολο των περιστατικών ανεμοβλογιάς που εντοπίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας των προσφύγων στο νησί και μέχρι την πλήρη ίαση όλων των περιστατικών, ήταν τριάντα· από αυτά πέθαναν δύο άτομα εκ των οποίων ένα παιδί. Αμέσως μετά τον εντοπισμό του κρούσματος, τα σπίτια στα οποία φιλοξενούνταν οι ασθενείς τέθηκαν σε καραντίνα, απαγορεύθηκαν οι επισκέψεις και λήφθηκαν αμέσως όλα τα απαραίτητα μέτρα.²⁹

Τα προβλήματα των προσφύγων

Στην αλληλογραφία που εντοπίστηκε στα αρχεία και στα στοιχεία που παρουσιάζουν οι εφημερίδες, φαίνεται πως η ταλαιπωρία των προσφύγων ξεκινούσε από το ταξίδι τους προς το νησί. Μέσα σε κατάμεστα πλοία, οι πρόσφυγες κατέφθαναν στο νησί “μισοπεθαμένοι, πεινασμένοι, διψασμένοι” και συναισθηματικά και οικονομικά εξαντλημένοι.³⁰ Πολλοί από αυτούς άφησαν πίσω τους λεηλατημένα και κατεστραμμένα τα καταστήματά τους ενώ άλλοι ήρθαν με μοναδική τους περιουσία τα ρούχα που

Nicosia, Chief Secretary of Cyprus to Commissioners of Larnaca and Limassol, 19 June 1882.

²⁶ National Archives, Kew, CO 67/30, Chief Medical Officer of Cyprus to the Chief Secretary of Colonial Office, 30 December 1882:23–32.

²⁷ National Archives, Kew, CO 67/26, Mr Letts to The Lord Mayor of London, Warren Hotel Platres, 13 August 1882 and Commissioner of Cyprus to the Earl of Kimberley, 15 July 1882:313–319.

²⁸ National Archives, Kew, CO 67/26, Commissioner of Cyprus to the Earl of Kimberley, 2 September 1882.

²⁹ National Archives, Kew, CO 67/30, Chief Medical Officer of Cyprus to Chief Secretary of Colonial Office, 30 December 1882:23–32.

³⁰ Στο ίδιο.

φορούσαν.³¹ Τόση ήταν η συναισθηματική εξάντληση ώστε ένας Γάλλος πρόσφυγας που κατέφθασε στο νησί, προσπάθησε ανεπιτυχώς να βάλει τέλος στη ζωή του.³²

Η ταλαιπωρία των προσφύγων δεν τελειώνει με την άφιξή τους στο νησί. Μόλις εμφανίζονταν τα πλοία, στις αποβάθρες επικρατούσε μεγάλη σύγχυση και φωνές από τους βαρκάρηδες που ήθελαν να εξασφαλίσουν πρώτοι τα χρήματα από τα ατμόπλοια για μεταφορά των προσφύγων προς τη στεριά. Σύμφωνα με τη *Cyprus Herald*, τόσο δυνατές ήταν οι φωνές από τους καβγάδες τους, που από το πανδαιμόνιο που επικρατούσε δύσκολα καταλάβαινε κανείς τι ακριβώς έλεγαν. Όταν μετά από αρκετή ώρα αποφάσιζαν τελικά ποιοι βαρκάρηδες θα έπλεαν μέχρι το πλοίο, έτρεχαν να πάρουν όσες περισσότερες βαλίτσες και πρόσφυγες μπορούσαν. Για τον σημερινό αναγνώστη το σκηνικό είναι μάλλον κωμικό, αφού τις βαλίτσες των προσφύγων τις άρπαζαν τέσσερα ή έξι χέρια ταυτόχρονα και συχνά βρίσκονταν διασκορπισμένες σε διαφορετικές βάρκες, μακριά από τον ιδιοκτήτη τους. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις της εφημερίδας, ο πιο δυνατός βαρκάρης, ήταν στο τέλος της ημέρας ο πιο πλούσιος· ήταν όμως και ο πιο ριψοκίνδυνος αφού η βάρκα του που ξεχειλίζε από πρόσφυγες και βαλίτσες, κινδύνευε ανά πάσα στιγμή να βυθιστεί.³³

Όσοι πρόσφυγες κατάφεραν να γλιτώσουν την περιουσία τους από τους βομβαρδισμούς και τις καταστροφές στην Αλεξάνδρεια και μετέφεραν στο νησί αργυρά νομίσματα, είχαν να ξεπεράσουν τους αυστηρούς κανονισμούς και την έλλειψη οργάνωσης στα τελωνεία των πόλεων. Συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί κάποιος Χαράλαμπος Κανακάς που έφερε 517 αργυρά μετζήτια (*megjediers*) τα οποία κράτησε το τελωνείο στη Λάρνακα, μέχρι ο ιδιοκτήτης τους να αποφασίσει αν θα τα μετέτρεπε σε στερλίνες ή αν θα τα επένδυε. Ταυτόχρονα, όσοι πρόσφυγες είχαν φέρει χρυσά και ασημένια οικιακά σκεύη, θα έπρεπε να πληρώσουν τελωνειακό δασμό για να τα εισάγουν στο νησί ή να τα παραλάβουν κατά την αποχώρησή τους.³⁴ Σύμφωνα με την εφημερίδα *Αλήθεια*, ενώ το τελωνείο κατακρατούσε τα σκεύη των προσφύγων, δεν τους έδινε απόδειξη. Έτσι συνέβαινε το εξής τραγελαφικό: πολλοί λάμβαναν τα σκεύη άλλων προσφύγων, ενώ μερικοί, που δεν είχαν φέρει τίποτα μαζί τους, επωφελούνταν λαμβάνοντας τα σκεύη άλλων προσφύγων με μία απλή δήλωση ότι τους ανήκαν.³⁵

Όταν πια ξεπερνούσαν τις προαναφερθείσες δυσκολίες, το μόνο που έμενε ήταν να βρουν κατάλληλη στέγη. Το αισιόδοξο μέρος της ιστορίας ήταν πως δύσκολα κάποιος

³¹ *Αλήθεια*, 17 Ιουνίου 1882. National Archives, Kew, CO 67/30, Chief Medical Officer of Cyprus to Chief Secretary of Colonial Office, 30 December 1882:23–32; The State Archives, Nicosia, SA1 6502, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary of Cyprus, 17 June 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6502, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary, 17 June 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6503, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary 21 June 1882.

³² *Cyprus*, 31 Ιουλίου 1882.

³³ *Cyprus Herald*, 28 Ιουνίου 1882.

³⁴ *Αλήθεια*, 1 Ιουλίου 1882. The State Archives, Nicosia, SA1 6508, Chief Secretary to Chief Collector of Customs in Larnaca, 4 July 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6508, Chief Collector of Customs of Cyprus to Chief Secretary of Cyprus, 11 July 1882.

³⁵ *Αλήθεια*, 24 Ιουνίου 1882.

πρόσφυγας έμενε άστεγος, αφού οι επιτροπές γνώριζαν εκ των προτέρων την άφιξη τους και έτσι προέβαιναν στις σχετικές διευθετήσεις.³⁶ Οι περισσότερες δυσκολίες αντιμετώπιστηκαν από όσους κατέφευγαν στην ενοικίαση δωματίων αφού αρκετοί από αυτούς είχαν πέσει θύμα της αισχροκέρδειας των κατοίκων των πόλεων. Σύμφωνα με ενημερωτική έκθεση που έλαβε ο Αρχιγραμματέας του Υπουργείου Αποικιών από τον υπεύθυνο λειτουργό για ιατρικά θέματα στην Κύπρο, στη Λεμεσό πολλοί πρόσφυγες είχαν πληρώσει μία λίρα την βδομάδα για να ενοικιάσουν ένα μικρό δωμάτιο σε σπίτι πέντε δωματίων, στο οποίο διέμεναν ταυτόχρονα μέχρι και εφτά οικογένειες.³⁷ Στη Λάρνακα, ενώ η αντικειμενική αξία ενοικίασης διαμερίσματος ήταν μία λίρα το άτομο εβδομαδιαίως, ζητήθηκε από ολιγομελή οικογένεια προσφύγων να πληρώσει 21 λίρες τη βδομάδα, ενώ σε άλλη οικογένεια, προφανώς περισσότερο τυχερή, ζητήθηκε το ποσό των 3 λιρών και 10 σεντ.³⁸

Το “Οδοιπορικό” της *Cyprus Herald*

Ένα βήμα ενδεχομένως πιο μπροστά από τη δημοσιογραφική κουλτούρα της εποχής της εμφανίστηκε η *Cyprus Herald*. Σε μία προσπάθεια να καταγράψει τις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και κυρίως αυτών που βρίσκονταν σε δυσμενή οικονομική κατάσταση, μετέβηκε στους χώρους διαμονής τους στη Λεμεσό, χωρίς να προειδοποιήσει τους αρμόδιους, με στόχο τη λήψη όσο το δυνατό περισσότερο αντικειμενικής εικόνας της κατάστασης. Φυσικά τις εν λόγω αμερόληπτες θέσεις της εφημερίδας είναι δύσκολο να τις πιστέψει κανείς, αφού η δημοσιογραφική ομάδα συνοδευόταν από τον Διοικητή της Λεμεσού, το βοηθό του και ένα μέλος της επιτροπής αποκατάστασης της πόλης.

Το οδοιπορικό διήρκεσε συνολικά 2½ ώρες. Η ομάδα μετέβηκε αρχικά στην εκκλησία της Αγίας Νάπας όπου στην αυλή, τους διαδρόμους της και το γυναικωνίτη βρισκόταν η πλειοψηφία των προσφύγων της πόλης. Αυτό που παρατήρησε ο αρθρογράφος ήταν πόσο καλοντυμένοι ήταν οι πρόσφυγες, πως δεν φαινόταν να υπόφεραν ή να ήταν πεινασμένοι και πως το μόνο που τους έλειπε ήταν πετσέτες για πλύσιμο. Στη συνέχεια επισκέφθηκαν τα σπίτια που φιλοξενούσαν πρόσφυγες και τόνισε και πάλι την καλή ενδυμασία και κατάσταση στην οποία βρίσκονταν.

Από το οδοιπορικό σημειώθηκαν μεμονωμένες περιπτώσεις που πρόσφυγες παραπονέθηκαν ότι η ποσότητα του ψωμιού που διανεμόταν δεν ήταν επαρκής, καταγράφηκαν μεμονωμένα επεισόδια με πυρετό και η ομάδα αποχώρησε δίνοντας υποσχέσεις για ιατρική βοήθεια σε όσους την χρειάζονταν. Ο Δήμαρχος της πόλης, που ήταν υπεύθυνος για την διανομή του ψωμιού, ενημερώθηκε για όλα τα προβλήματα και τους

³⁶ The State Archives, Nicosia, SA1 6502, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary, 17 June 1882; The State Archives, Nicosia, SA1 6503 Commissioner of Larnaca to Chief Secretary of Cyprus, 21 June 1882.

³⁷ National Archives, Kew, CO 67/30, Chief Medical Officer of Cyprus to Chief Secretary of Colonial Office, 30 December 1882:23–32.

³⁸ *Cyprus Herald*, 21 Ιουνίου 1882.

εξήγησε πως τα παράπονα για την ποσότητα του ψωμιού οφείλονταν στο ότι δινόταν περιορισμένη ποσότητα σε οικογένειες των οποίων οι άρρενες εργαζόνταν έναντι αμοιβής. Τέλος, ο αρθρογράφος συμπέρανε πως οι πρόσφυγες βρίσκονταν σε πολύ καλή κατάσταση εξαιτίας της βοήθειας που τους προσέφεραν οι κάτοικοι της πόλης και τόνισε την μεγάλη ανάγκη χρημάτων για την περαιτέρω φροντίδα των προσφύγων.³⁹

Εν κατακλείδι

Η άφιξη των 3.530 προσφύγων από την Αίγυπτο το καλοκαίρι του 1882, έδειξε την ανθρώπινη πλευρά των Κυπρίων. Παρόλο που βρίσκονταν σε δυσμενή οικονομική κατάσταση εξαιτίας της βαριάς φορολογίας που τους επιβάρυνε, προσέφεραν κάθε δυνατή βοήθεια. Η απουσία οικονομικής στήριξης από τη Βρετανία, έδειξε για ακόμα μία φορά την αποικιακή της πολιτική: δεν ήταν μόνο τα δημόσια έργα που έπρεπε να χρηματοδοτούνταν σχεδόν αποκλειστικά από το ταμείο του ίδιου του νησιού, αλλά και η στήριξη των προσφύγων που έχρηζαν άμεσης οικονομικής αρωγής.

Σε καμία περίπτωση το βρετανικό κρατικό ταμείο δεν έπρεπε να επιβαρυνθεί. Πόσο μάλλον το καλοκαίρι του 1882 που η Αίγυπτος είχε κατακτηθεί και η Κύπρος είχε χάσει τη στρατηγική τουλάχιστον σημασία της για τον αυτοκρατορικό δρόμο προς τις Ινδίες. Εάν οι Βρετανοί φορολογούμενοι πίστευαν ότι το νησί ήταν ένα ακόμη βάρος στην τσέπη τους, οι αντιδράσεις για την παρουσία τους στην Κύπρο θα προέρχονταν εντονότερα εκ των έσω και αλυσιδωτά και αυτό θα προκαλούσε ακόμη μία φορά συζήτηση για τη χρησιμότητα του νησιού.

Πράγματι, το καλοκαίρι του 1882, στη σχετική συζήτηση στο Βρετανικό Κοινοβούλιο για την ψήφιση της χορηγίας προς την Κύπρο για καταβολή του ετήσιου φόρου υποτελείας στην Οθωμανική αυτοκρατορία, πολλοί βουλευτές τόνισαν πως η Κύπρος δεν ήταν παρά μόνο ένα οικονομικό βάρος για τον Βρετανό φορολογούμενο, αφού εκτιμούσαν πως η χρησιμότητά της ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Έτσι από τον Αύγουστο έως και τον Οκτώβριο του 1882, οι στήλες των εφημερίδων γέμισαν για ακόμη μία φορά με ανησυχίες για πιθανή επιστροφή του νησιού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αισιόδοξα σενάρια για υλοποίηση της ένωσης της Κύπρου και της Ελλάδας, δείχνοντας έντονα τον πόθο του αλύτρωτου ελληνισμού του νησιού.⁴⁰

Το καλοκαίρι του 2006, ακριβώς 124 χρόνια μετά την επανάσταση του Άραμπι, στο γειτονικό Λίβανο μία ακόμα κρίση μετέτρεψε την Κύπρο σε ασφαλές καταφύγιο για χιλιάδες πρόσφυγες. Πρωτοσέλιδα με φωτογραφίες ταλαιπωρημένων προσφύγων και άρθρα για την οικονομική αρωγή που προσέφερε η κυπριακή κυβέρνηση, έδειξαν πως το νησί αποτελεί διαχρονικά ένα σταθερό σημείο γαλήνης και ηρεμίας στην περιοχή, πρόθυμο να γίνει καταφύγιο για όσους το χρειάζονται.⁴¹

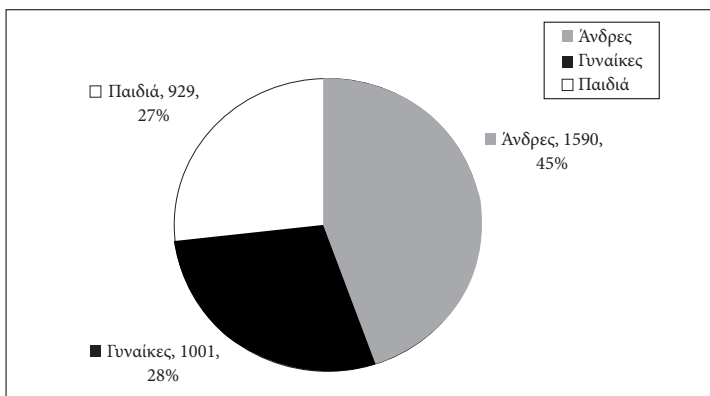
³⁹ *Cyprus Herald*, 29 Ιουλίου 1882.

⁴⁰ *Hansard Parliamentary Debates*, vol. CCLXXIII:17–18, 25–26, 1589–1590, 1594, 1596. *Αλήθεια*, 9 Σεπτεμβρίου 1882. *Cyprus Herald*, 3 Οκτωβρίου 1882.

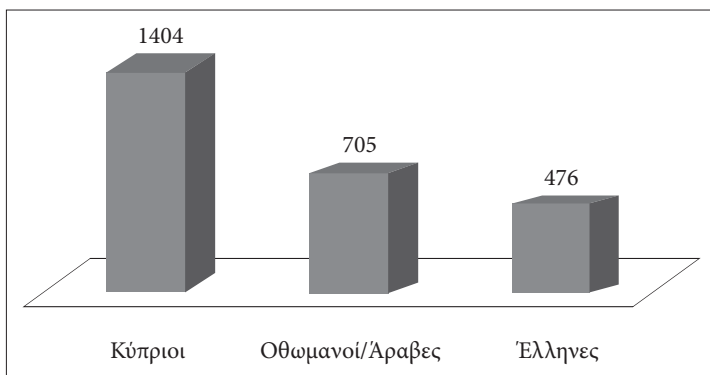
⁴¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 20 Ιουλίου 2006.

Σχεδιαγράμματα

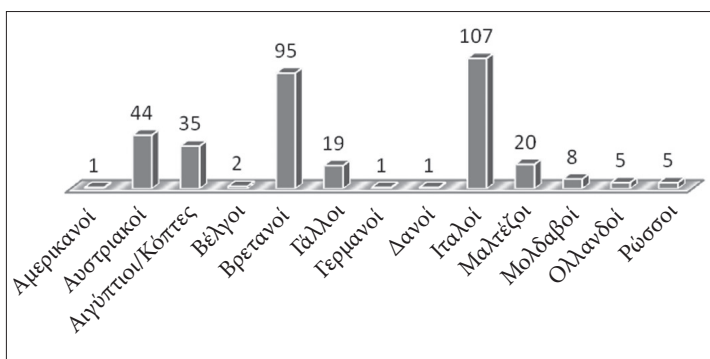
Σχεδιάγραμμα 1: Συνολικός αριθμός προσφύγων

Σχεδιάγραμμα 2: Πλειοψηφούσες εθνικότητες προσφύγων

Σχεδιάγραμμα 3: Άλλες εθνικότητες προσφύγων

Πηγή όλων των σχεδιαγραμμάτων: State Archives, Nicosia, SA1: 6530, List of Refugees arrived in Cyprus from Egypt, 1882.

Βιβλιογραφία

Αλήθεια (εφημερίδα)

Anderson, 1966

M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923, A study in International Relations*, London: The Macmillan Press.

Cyprus (εφημερίδα)

Cyprus Herald (εφημερίδα)

Hansard Parliamentary Debates, vol. CCXLII

Hansard Parliamentary Debates, House of Lords and House of Commons, 23 July 1878–16 August 1878.

Hansard Parliamentary Debates, vol. CCLXXI

Hansard Parliamentary Debates, House of Lords and House of Commons, 22 June 1882–10 July 1882.

Hansard Parliamentary Debates, vol. CCLXXII

Hansard Parliamentary Debates, House of Lords and House of Commons, 11–27 July 1882.

Hansard Parliamentary Debates, vol. CCLXXIII

Hansard Parliamentary Debates, House of Lords and House of Commons, 28 July 1882–18 August 1882.

Harrison, 1995

R. T. Harrison, *Gladstone's Imperialism in Egypt: Techniques of Domination*, Westport: Greenwood Press.

Headlam-Morley, 1930

J. Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History*, London: Methuen.

Lee, 1934

D. E. Lee, *Great Britain and the Cyprus convention policy of 1878*, Massachusetts: Harvard Historical Studies.

Lehmann, 1964

J. H. Lehmann, *All Sir Garnet, A life of Field-Marshal Lord Wolseley*, London: Jonathan Cape.

Marlowe, 1954

J. Marlowe, *Anglo-Egyptian Relations, 1800–1953*, London: The Cresset Press.

Reid, 1998

D. M. Reid, *The Urabi revolution and the British conquest*, in *The Cambridge History of Egypt, Modern Egypt, from 1517 to end of the twentieth century*, vol. 2, ed. M. W. Daly, Cambridge: Cambridge University Press.

The Graphic An Illustrated Weekly Newspaper

The Graphic An Illustrated Weekly Newspaper, 30 Δεκεμβρίου 1882, στο *Κύπρος 1878–1960*, Σταύρος Γ. Λαζαρίδη, Λάρνακα, Ιούλιος 1984:121.

Στασίνος (εφημερίδα)

Vatikiotis, 1991

P. J. Vatikiotis, *The history of Modern Egypt: From Muhammad Ali to Mubarak*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.